

VILNIAUS MOKSLO BIČIULIŲ DRAUGIJOS (1907–1939) BIBLIOTEKA: KOMPLEKTAVIMAS IR FONDŲ RAIDA¹

HENRYKA ILGIEWICZ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas
Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius
El. paštas: ilgiewicz@yahoo.com; ilgiewicz@mail.ru

Vilniaus mokslo bičiulių draugija, veikusi 1907–1939 m., daug dėmesio skyrė mokslinės bibliotekos fondų kaupimui. Pradžią tam davė nedidelis, bet vertingas knygų rinkinys (242 knygos), kurį 1907 m. kovą Vilniaus mokslo bičiulių draugijai perdavė Senovės ir etnografijos mylėtojų draugija. Bibliotekos fondai sparčiai augo ir prieš Pirmąjį pasaulinį karą juose buvo daugiau negu 45 tūkst. knygų, tarp jų vertingi Vilniaus universiteto bibliotekininko Adomo Benedikto Jocherio, muzikologo ir etnografo Jano Karłowiczaus, dvarininko Włodzimierzo Druckio-Lubeckio, inžinieriaus Wincento Januszewskio, Jano Szwańskio, Zofijos ir Mikalojaus Brzeskių knygų rinkiniai.

Vilniaus mokslo bičiulių draugijos bibliotekos fondai palyginti nedaug nukentėjo Pirmojo pasaulinio karo metais ir smarkiai išaugo tarpukaryje. Knygos, periodiniai leidiniai ir rankraščiai buvo perkami, mainomi į draugijos leidinius, gaunami iš privačių asmenų ir įvairių organizacijų. Dažnai draugijos bibliotekai atitekdavo mirusių draugijos narių ir jos rėmėjų knygų rinkiniai. 1926–1938 m. jos fondus papildė Vilhelminos Zyndram-Kościałkowskos, Władysławas Życkos, Józefo Kallenbacho, Stanisława Kostrowickio, Jano Andrzejewskio, Aleksandro Safarewicziaus, Wincento Januszewskio, Michała Brensztejno ir kitų visuomenės ir kultūros veikėjų knygų kolekcijos. Vilniaus mokslo bičiulių draugijos biblioteka pradžioje buvo įsikūrusi Józefo Przewdzieckio dovanotame name Naujininkuose (Nowa Aleja), nuo 1914 m. – naujoje draugijos buveinėje Tilto (dabar Goštauto) gatvėje. Vilniaus mokslo bičiulių draugija ir jos biblioteka buvo likviduotos Antrojo pasaulinio karo metais. Išlikusios knygos dabar saugomos Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje, archyvinė medžiaga – Lietuvos valstybės istorijos archyve.

Reikšminiai žodžiai: Vilniaus bibliotekos, Vilniaus mokslo bičiulių draugija, Vilniaus mokslo bičiulių draugijos biblioteka.

¹ Straipsnis parašytas vykdant tyrimą, remiamą Lietuvos mokslo tarybos (sutartis Nr. VAT-2312010).

IVADAS

Šio straipsnio tikslas – išnagrinėti buvusios Vilniaus mokslo bičiulių draugijos bibliotekos, svarbaus XX a. pirmos pusės Vilniaus kultūros židinio, įkūrimą, raidą, parodyti visuomenės paramą komplektuojant bibliotekos fondus, dosniausius bibliotekos rėmėjus. Rengiant straipsnį panaudota Lietuvos valstybės istorijos archyvo ir Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriaus archyvinė medžiaga, publikuoti dokumentai ir lenkų istorikų darbai.

Vilniaus mokslo bičiulių bibliotekos raida ir jos fondai iki šiol nėra atidžiau tyrinėti. Žinomas vienintelis specialiai šiai bibliotekai skirtas Michała Brensztejno straipsnis, išspausdintas 1932 m. žurnale „Ateneum Wileńskie“ [2]. Be to, apie šios bibliotekos fondų augimą tas pats autorius trumpai rašė straipsniuose, skirtuose pačiai Vilniaus mokslo bičiulių draugijai [3; 4]. Vilniaus mokslo bičiulių draugijos bibliotekos fondus (iki 1926 m.) trumpai apžvelgė ir Edwardas Chwalewikas [5]. Vėlesni lenkų istorikai Leonidas Żytkowiczius ir Romanas Jurkowskis bendrų duomenų apie Vilniaus mokslo bičiulių draugijos bibliotekos fondų augimą pateikė rašydami apie Vilniaus mokslo bičiulių draugijos įkūrimą ir jos veiklą [11; 72]. Svarbiausi archyviniai šaltiniai apie šią biblioteką saugomi Lietuvos valstybės istorijos archyvo Vilniaus mokslo bičiulių draugijos fonde (fondas 1135) ir Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje. Taip pat

svarbios yra publikuotos draugijos veiklos ataskaitos (lenkų ir rusų kalbomis), kuriose nurodomi įsigyti (dovanoti, nupirkti, mainais gauti) rankraščiai, periodiniai leidiniai ir knygos [48–63; 73–76].

Vilniaus mokslo bičiulių draugija (*Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie*) veikė 1907–1939 m. Draugijos įstatuose užrašyta, kad jos tikslas – tyrinėti krašto gamtą, etnografiją, istoriją, ekonomiką ir statistiką [64; 66]. Pirmaisiais veiklos metais draugija turėjo 160 narių, 1914 m. – 514, 1927 m. – 446, 1931 m. – 405, 1939 m. – 378. Draugijai vadovavo pirmininkas ir valdyba, renkami visuotiniame draugijos narių susirinkime. 1907–1916 m. draugijos pirmininkas buvo kunigas prelatas Janas Kurczewskis, 1916–1927 m. – istorikas ir gydytojas Władysławas Zahorskis, 1927–1933 m. – Vilniaus Stepono Batoro universiteto profesorius, teisininkas Alfonsas Parczewskis, 1933–1938 m. – Vilniaus Stepono Batoro universiteto profesorius, literatūrologas ir filosofas Marianas Zdziechowskis, 1938–1939 m. – Vilniaus Stepono Batoro universiteto profesorius istorikas Stanisławas Kościółkowski [3; 4; 8, 276–313, 476–520; 11; 72].

Nuo pat savo įsikūrimo pradžios Vilniaus mokslo bičiulių draugija daug dėmesio skyrė mokslinės bibliotekos komplektavimui. Savas bibliotekas tuo metu kūrė ir kitos Vilniuje veikusios tautinės draugijos. Lietuvių mokslo draugija, įkurta 1907 m. lietuvių inteligentų iniciatyva, daug dėmesio skyrė lituanistinės bibliotekos komplektavimui. Knygų ir periodinių leidinių ji gaudavo

daugiausia iš kitų lietuvių draugijų, leidyklų ir lietuviškų laikraščių redakcijų, savo narių ir bendradarbiaujančių su draugija mokslininkų. Daug mokslinių žurnalų lietuvių, rusų, lenkų, vokiečių ir kai kuriomis kitomis Europos kalbomis Lietuvių mokslo draugija mainais gaudavo už savo leidinį „Lietuvių tauta“ [10, 52; 16].

Bibliotekas steigė ir žydų draugijos. 1902 m. Žydų labdaros draugijos (*Cedaka Gedola*) pastangomis Didžiosios sinagogos kieme pastatytas atskiras pastatas ir į jį perkelta XIX a. pabaigoje įsteigta Viešioji žydų Mathijo Strašuno biblioteka, įrengta skaitykla. Biblioteka garsėjo vertingais rankraščių ir senų spaudinių hebrajų kalba rinkiniais, kuriais naudojosi asmenys, tyrinėjantys žydų istoriją ir religiją. Kitą svarbią žydų kultūrai biblioteką Vilniuje 1910 m. atidarė Žydų švietimo skleidėjų draugija (*Mefitse Haskalah*). Joje buvo knygų ir periodinių leidinių jidiš, hebrajų, rusų, lenkų, anglų, prancūzų, vokiečių ir kitomis kalbomis. Ja naudojosi besimokantis žydų jaunimas, mokytojai ir visi kiti inteligentai. Vilniaus žydų bibliotekos naudojosi vietinių ir užsienio žydų bendruomenių parama [6, 335–337; 47, 189]. Tautinių draugijų steigiamos bibliotekos atliko svarbų vaidmenį gimtąją istoriją ir kultūrą tyrinėjant ir skleidžiant, šviečiant jaunimą, formuojant ir stiprinant tautinę savimonę.

XX a. pradžioje caro valdžios remiamas Rusijos istorinio švietimo puoselėtojų draugijos Vilniaus skyrius (1899–1915) taip pat suskato steigti Vilniuje naujas bibliotekas 1902 m. šio skyriaus pastangomis buvo ati-

daryta biblioteka priestate prie Aleksandro Nevskio cerkvės, 1904 m. – biblioteka prie Mykolo Arkangelo cerkvės. Šitomis bibliotekomis naudojosi daugiausia Vilniaus rusų tautybės žemesnių sluoksnių gyventojai: amatininkai, darbininkai, tarnai, smulkūs prekybininkai, kareiviai, parapinių mokyklų moksleiviai. Knygos ir periodiniai leidiniai liaudies bibliotekoms buvo parenkami tokie, kurie, jų steigėjų nuomone, auklėjo skaitytojus būti ištikimus patvaldystei ir Stačiatikių Bažnyčiai. Skaitytojai galėjo jose rasti religinės ir moralizuojančios literatūros, rusų klasikų veikalų, kitų kraštų aprašymų, mokslo populiarinimo knygų, naujų laikraščių ir žurnalų. Nežiūrint politinių steigėjų tikslų, šios bibliotekos atliko tam tikrą vaidmenį keliant Vilniaus rusų gyventojų kultūrą, ugdė jų skaitymo įgūdžius [9, 226–227, 236–251].

VILNIAUS MOKSLO DRAUGIJOS BIBLIOTEKOS FONDŲ AUGIMAS 1907–1914 M.

Vilniaus mokslo bičiulių draugijos biblioteka steigėsi sunkiomis sąlygomis, neturėdama pradžioje nei savų patalpų, nei knygų fondų, nei pakankamai pinigų joms įsigyti. Bibliotekai pradžią davė nedidelis, bet vertingas knygų rinkinys (168 veikalai 242 tomais), kurį 1907 metų kovą perdavė mokslo bičiuliams Senovės ir etnografijos mylėtojų draugija, nelegaliai veikusi Vilniuje 1899–1907 m. Įsteigus legalią Vilniaus mokslo bičiulių draugiją Senovės ir etnografijos mylėtojų draugija pačių jos narių nutarimu buvo likviduota, jos nariai įsiliejo į naujos draugijos

narių gretas ir perdavė jai visą kuklų turtą [2, 1–2; 8, 164–165; 69, 267].

Tolesnė Vilniaus mokslo bičiulių draugijos bibliotekos raida priklausė nuo geranoriškos visuomenės paramos. Vilniaus mokslo bičiulių draugijos valdyba išsiuntinėjo laiškus kitoms draugijoms, mokslo ir kultūros įstaigoms kviesdama bendradarbiauti, o 1907 m. kovo 29 d. laikraštyje „Dziennik Wileński“ ji kreipėsi į visuomenę su prašymu paremti draugijos veiklą „materialiai ir moraliai“ [24; 25; 46]. Į draugijos kreipimąsi atsiliepė įvairios įstaigos, visuomeninės organizacijos, bibliotekos, redakcijos ir privatūs asmenys iš visų buvusios Lenkijos ir Lietuvos Respublikos žemių, padalytų Austrijai, Rusijai ir Prūsijai. Vienos pirmųjų knygas ir periodinius leidinius Vilniaus mokslo bičiulių draugijos bibliotekai atsiuntė Lenkų švietimo draugija „Oświata“, draugija „Lutnia“, Torunės mokslo draugija, Lenkų mokslo draugija Lvove, Ossolinskių leidykla, Jogailaičių universiteto, Krasinskių ir Zamojskių bibliotekos, laikraščio „Kurier Litewski“, žurnalų „Czasopismo prawnicze i ekonomiczne“, „Przegląd Filozoficzny“, „Zdrowie“ redakcijos [28; 29; 48, 178–179].

Knygas ir periodinius leidinius dovanojo taip pat privatūs asmenys. Pirmaisiais veiklos metais Vilniaus mokslo bičiulių draugijos biblioteka gavo filologo, Vilniaus universiteto bibliotekininko Adamo Benedikto Jocherio 1752 knygų, Pašuvio dvarininko Antano Zaborskio 427 knygų bei gydytojo Ignaco Strzemińskiego 414 knygų rinkinius. Juos draugijai perdavė minėtų asmenų turto paveldėtojai. Tais pačiais metais draugijos

narys, publicistas ir kolekcininkas Aleksandras Jelskis padovanojo draugijai 650 knygų, Stefanas Okuliczius – 373, Władysławas Zahorskis – 161, Ludwikas Czarkowskis – 149, Wandalinas Szukiewiczus – 183 knygas. Kiti draugijos nariai ir rėmėjai dovanojo po keliasdešimt ar keliolika knygų [28; 29; 48, 177]. 1908 m. daugiausia knygų draugijos bibliotekai padovanojo inžinierius Wincentas Januszewskis (1647 knygos kartu su spintomis joms laikyti), profesorius Julianas Talko-Hryniewiczus (765 knygos), Antanina Francuzowiczowa (339 knygos), Wanda Ostrowska (398 knygos) [49, 119]. 1909 m. Irena Karłowicz iš Varšuvos atidavė savo mirusio vyro, muzikologo ir etnografo Jano Karłowicziaus (6425 knygos), o Maria Łęska – savo brolio Włodzimierzo Druckio-Lubeckio (4965 knygos) vertingus knygų rinkinius. Tais pačias metais biblioteka gavo dar du didelius rinkinius. Zofija ir Mikalojus Brzeskiai iš Peterburgo padovanojo 2300 knygų, Janas Szwaińskis – 3468 knygas kartu su spintomis [28; 29; 63, 184–186].

Pati draugija, stokodama lėšų, labai nedaug jų galėjo skirti reikalingoms knygoms pirkti, bet pagelbėjo broliai Stanisławas ir Józefas Montwiłłai. Jie skyrė draugijai 500 rublių naujoms knygoms įsigyti. 1907 m. lapkritį speciali komisija (Janas Kurczewskis, Ludwikas Czarkowskis, Stanisławas Kościalkowskis, Ludwikas Abramowiczius) sudarė sąrašą reikalingiausių draugijos bibliotekai leidinių, kurie turėjo būti nupirkti už Montwiłłų dovanotus pinigus. Pirmiausia į sąrašą komisijos nariai įtraukė įvairius žodynus, žinynus, Karolio Estreicherio ir Silvestro

Baltramaičio bibliografijas, kai kuriuos naujausius lenkų autorių veikalus iš istorijos, etnografijos ir meno istorijos [38].

Knygas priiminėjo, jas tvarkė ir katalogavo einantis draugijos bibliotekininko pareigas gydytojas Ludwikas Czarkowskis (1855–1928). Jam padėjo Stanisławas Giećewiczius. 1911 m. rugsėjį, kai Czarkowskis išvyko iš Vilniaus, bibliotekininko pareigas perėmė Vilniaus mokslo bičiulių draugijos narys, atsargos generolas Walerianas Dobużyński (1842–1921) [2, 2–4; 67, 67]. Kol draugija neturėjo savų patalpų, knygos buvo laikomos buvusio Pranciškonų vienuolyno patalpose Trakų gatvėje, o ypač vertingi egzemplioriai – bibliotekininko L. Czarkowskio bute. 1907 m. rugsėjį knygos ir sukaupti muziejiniai eksponatai pervežti į Józefo Przedzieckio dovanotą draugijai namą, kur bibliotekai buvo išskirti keturi nedideli kambariai [48, 175–178].

Draugijos ir visuomenės bendromis pastangomis bibliotekos fondai sparčiai gausėjo. 1907 m. pabaigoje biblioteka turėjo 6528 knygas, 1909 m. – 33 211, 1914 m. – 45 010 knygų [2, 10–11; 3, 45; 17; 18; 19; 40]. Tokių knygų kiekį buvo sunku sutalpinti nedidelėse bibliotekai skirtose patalpose. Trūkstant vietos lentynose knygos buvo sudedamos koridoriuje ir palėpėje, o tai labai sunkino jų tvarkymą ir katalogavimą. Padėtis iš esmės pagerėjo tik pastačius naują draugijos namą prie Neries. Jame bibliotekai buvo skirtos dvi aukštos, šviesios salės pirmame aukšte. Tose salėse buvo sustatytos atsparios ugniai metalinės lentynos, pagamintos Vaikų globos draugijos dirbtuvėse [2, 4–5; 62].

Vilniaus mokslo bičiulių draugijos biblioteka komplektavo ir rankraščius, senus aktus, kitą archyvinę medžiagą, sudarančią atskirą Rankraščių skyrių, dažnai vadinamą archyvu. Atsakingas už jo tvarkymą buvo valdybos narys istorikas Stanisławas Kościakowski (1881–1960). Rankraščius, kaip ir knygas, daugiausia dovanojo privatus asmenys. Pirmaisiais draugijos veiklos metais Aleksandras Jelskis padovanojo literato ir leidėjo Adamo Honorio Kirkoro (1818–1886) laiškų, o lenkų etnografas, archeologas ir istorikas Zygmuntas Glogeris (1845–1910) – senųjų dokumentų apie Vilniaus miestą. Vertingų archyvinių dokumentų dovanojo draugijai ir Michał Brensztejn, Ludwikas Czarkowskis, Stanisławas Giećewiczius, Klaudijus Hrehorowiczius, Janas Kurczewskis, Władysławas Zahorskis, Henrykas Mościckis ir kiti draugijos nariai [31; 32; 48, 179–180].

Rankraščių skyriaus fondai lėtai, bet vis didėjo. 1908 m. archyvas gavo 60, 1909 m. – 45, 1910 m. – 82, 1911 m. – 20, 1912 m. – 42, 1913 m. – 65 sąlyginius archyvinius vienetus. Vertingiausiais iš jų buvo laikomi A. H. Kirkoro laišakai, XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų laiškų kolekcija (Łopacińskich šeimos dovana), XVIII a. pabaigos dokumentai, Vilniaus vyskupo Ignoto Masalskio korespondencija (Salomėjos Kastrowickos dovana), grafų Bröel-Platerių giminės atstovų laišakai ir genealoginiai dokumentai, XVI–XVII a. žymių žmonių autografai, Jano Karłowicziaus korespondencija (Irenos Karłowicz dovana), Žirovicų vienuolyno 1801–1815 m. doku-

mentai, sukilimo vado generolo Tado Kosciuškos (Tadeusz Kościuszko, 1746–1817) laišakai [3, 46; 49, 121–122; 63, 8–9; 73, 14; 74, 5–6; 75, 16; 76, 8].

1914 m. Vilniaus mokslo bičiulių draugijos rankraščių skyriaus fondus papildė su Vilniaus mokslo bičiulių draugija susijungusios Mokslo ir meno muziejaus draugijos kolekcija (110 sąlyginiai archyviniai vienetai). Beveik pusę jų (49 archyviniai vienetai) sudarė XIX a. pradžios dvarų turtinio ūkinio pobūdžio dokumentai, likusią dalį – įvairūs XVI–XVIII a. istoriniai šaltiniai, iš jų du Žygimanto Augusto laikų kanceliariinių raštų vadovėliai, Vilniaus pranciškonų vienuolyno 1544 m. išlaidų ir pajamų apskaitos knygos, Vilniaus cechų dokumentai, Baro konfederacijos tarybos posėdžių nuo 1769 m. spalio 27 d. iki 1771 m. gegužės 5 d. protokolai; Lietuvos jėzuitų ir karmelitų vienuolijų dokumentai ir kiti. Archyviniai dokumentai pagal išgales buvo tvarkomi ir kataloguojami. 1914 m. kataloge buvo aprašyti 75 dokumentai [8, 325; 39; 62, 8–9].

VILNIAUS MOKSLO BIČIULIŲ DRAUGIJOS BIBLIOTEKA PIRMOJO PASAULINIO KARO IR KOVŲ SU SOVIETINE RUSIJA METAIS

Normalų Vilniaus mokslo bičiulių draugijos ir jos bibliotekos darbą sutrikdė 1914 m. vasarą kilęs Pirmasis pasaulinis karas. Daug draugijos narių ir rėmėjų išvyko iš Vilniaus, sutriko ryšiai su kitomis draugijomis ir įstaigomis, sumažėjo pinigų įplaukos ir dovanojamų knygų skaičius. Tačiau, kad ir

būta sunkumų, draugija tęsė veiklą. 1914 m. rudenį iš senos į naująją draugijos buveinę pervežtos knygos ir rankraščiai. Sustatyti knygas į lentynas ėmėsi S. Kościałkowskis. Jam padėjo Vilniaus moksleiviai. Iki 1915 m. gegužės 27 d. lentynose sustatyta per 18 tūkst. knygų. Einantis bibliotekininko pareigas Dobużyńskiis skubėjo knygas kataloguoti, tačiau 1915 m. jis buvo pašauktas į karo tarnybą ir išvyko iš Vilniaus. Draugijos biblioteka liko S. Kościałkowskio žinioje [2, 5; 67]. Svarbiausia jo ir kitų Vilniuje likusių draugijos narių užduotis buvo apsaugoti bibliotekos ir muziejaus fondus, kad nebūtų išgrobstyti ir sunaikinti. Daug neramių akimirų patirta 1915 m. liepą, kai vyko rusų įstaigų evakuacija iš Vilniaus. Bijota, kad paliekantys Vilnių rusai gali išvežti vertingiausius draugijos muziejaus eksponatus ir bibliotekoje saugomus retus spaudinius bei rankraščius, todėl jie buvo išimami iš spintų ir lentynų, surašomi ir slepiami Vilniaus prekybos banko saugyklose ir patikimų asmenų butuose. Draugijos buveinėje likusias knygas ir muziejinius daiktus pasikeisdami saugojo valdybos nariai. Laimei, nei draugijos pastatas, nei buvusios jame kultūrinės vertybės smarkiai nenukentėjo. Išbyrėjo tik langų stiklai, kai traukdamosi iš Vilniaus rusų kariuomenė susprogdino netoliese buvusią dujų gamyklėlę [45, 146].

1915 m. rugsėjį vokiečiams užėmus Vilnių ir įvedus okupacinį režimą, prasidėjo nauji sunkumai. Okupacinė vokiečių valdžia uždraudė visas politines organizacijas ir sustabdė mokslinių draugijų veiklą. Savo veiklą draugijos galėjo atnaujinti tik gavusios

vokiečių leidimą. Vilniaus mokslo bičiulių draugijos valdyba pateikė vokiečių valdžios atstovams prašymą legalizuoti draugijos veiklą ir reikiamus dokumentus. 1916 m. kovą draugija, nelaukdama vokiečių valdžios atsakymo, atidarė savo buveinėje skaityklą. Čia draugijos nariai ir jų rekomenduoti asmenys galėjo skaityti į katalogą įtrauktas knygas (daugiau kaip 18 tūkst. knygų) ir naujausius periodinius leidinius. Didžiausią paklausą turėjo naujaisi laikraščiai, nes juose, nepaisant cenzūros karpymų, buvo galima rasti žinių apie padėtį fronte ir politinius įvykius. Skaitytojai buvo aptarnaujami kasdien nuo 10 iki 13 val. priešpieť ir nuo 17 iki 19 val. popiet [45, 148, 42, 38–30].

1916 m. gegužės 23 d. Vilniaus mokslo bičiulių draugija buvo įregistruota vokiečių policijos įstaigoje (*Der Deutsche Oberbürgermeister Polizei Verwaltung*), bet leidimo atnaujinti veiklą negavo [45, 149; 42, 36; 43]. Vokiečiams pagrasinus bausmėmis draugija buvo priversta uždaryti skaityklą ir muziejų, tačiau veiklos visiškai nenutraukė ir ją tęsė nelegaliai. Likę Vilniuje nariai slapta nuo vokiečių valdžios tvarkė knygas ir rankraščius, stengėsi užtikrinti nors minimalias jų saugojimo sąlygas. Sunkiais karo metais, kai trūko kuro ir konservavimo medžiagų, tai padaryti buvo nelengva, tačiau bendromis pastangomis fondus pavyko išsaugoti be didelių nuostolių. Prarasta tik tai 280 knygų, 11 žemėlapių ir 30 senųjų spaudinių [2, 7–8]. Rankraščių skyriaus fondus pavyko netgi šiek tiek padidinti. Evakavus iš Vilniaus valstybines įstaigas, liko daug vertingų dokumentų, kuriais nebuvo kam

pasirūpinti. Nemaža jų dalis pateko pas prekeivius, ir šie juos naudojo prekėms pakuoti. Vilniaus mokslo bičiulių draugijos nariai, patys kęsdami nepriteklių, stengėsi rasti lėšų ir supirkti vertingus istorinius dokumentus. Tokiu būdu pavyko išgelbėti unitų konsistorijos, Vilniaus bajorų instituto dokumentus ir kai kuriuos senuosius aktus. Draugijos vadovybė apgailestavo, kad negalėjo tam skirti daugiau pinigų ir dalis vertingų archyvinių dokumentų buvo negrįžtamai prarasta. Dokumentų taip pat dovanojo privatūs asmenys, tikėdamiesi, kad neramiais karo metais jiems bus saugiau draugijos bibliotekoje negu dažnai plėšiamuose dvaruose. 1915–1918 m. draugijai buvo padovanoti XIX a. Lietuvos švietimo įstaigų dokumentai, Lopacinskių ir Radvilų laiškų kolekcijos ir kai kurie kiti senieji aktai [45, 156].

Palankesnės Vilniaus mokslo bičiulių draugijos ir jos bibliotekos veiklos sąlygos susidarė pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui ir atkūrus Lenkijos ir Lietuvos nepriklausomybę. 1918 m. į Vilnių sugrįžo gydytojas L. Czarkowskis ir perėmė bibliotekininko pareigas. S. Kościalkowskis pasiūliko tvarkyti Rankraščių skyrių. Prasidėjus 1919–1920 m. karui su sovietine Rusija L. Czarkowskis išvyko į Varšuvą su evakuojamu Vilniaus universitetu ir draugijos biblioteka laikinai apsiėmė rūpintis sugrįžęs iš Vitebsko generolas W. Dobužynskis. Jo ir S. Kościalkowskio dėka bibliotekos fondai buvo išsaugoti ir netgi padidinti. 1919–1921 m. Vilniaus mokslo bičiulių bibliotekai padovanotos 5349 knygos, tarp

jų Stanisława Łopacińskiego (1725 knygos), Tomaszewicza (307 knygos) ir Aleksandro Szklenniko (206 knygos) knygų rinkiniai. Knygos buvo tvarkomos, kataloguojamos ir pagal galimybes išduodamos skaitytojams. 1919–1921 m. knygos išduotos 187 asmenims, dar 204 asmenys knygas ir periodinius leidinius skaitė vietoje. Be to, daug knygų ir periodinių leidinių draugijos biblioteka skolino 1919 m. atkurto Vilniaus Stepono Batoro universiteto bibliotekai [41, 162].

VILNIAUS MOKSLO BIČIULIŲ DRAUGIJOS BIBLIOTEKA 1922–1939 M.

Pasibaigus karui su Sovietų Rusija ir stabilizavus politinę padėtį (1922 m. vadinamoji Vidurio Lietuva Vilniaus seimo nutarimu įėjo į Lenkijos valstybės sudėtį), atgijo mokslinis ir kultūrinis Vilniaus gyvenimas, kuris palankiai veikė ir Vilniaus mokslo bičiulių draugijos ir jos bibliotekos veiklą. Visuotiniame draugijos susirinkime, įvykusiame 1922 m. vasario 19 d., buvo priimtas naujas draugijos statusas ir įsteigti trys draugijos skyriai: I. Filologijos, literatūros ir meno; II. Matematikos-gamtos ir medicinos mokslų; III. Istorijos, filosofijos ir teisės-višuomenės mokslų [64]. Reformavus draugiją gerokai išaugo draugijos leidžiamų leidinių, nes kiekvienas skyrius pradėjo leisti serijinį leidinį. Pirmasis skyrius leido „Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie“ bei „Prace i Materiały Sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie“. Pirmosios serijos 1924–1939 m. išleista dešimt tomų, antrosios serijos, pradėtos leisti 1935 m.,

išėjo iš viso trys tomai. Antrasis skyrius leido seriją „Prace Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Wydział Nauk Matematyczno-Przyrodniczych“. 1924–1938 m. pasirodė dvylika serijos tomų. Antrasis skyrius taip pat dalyvavo rengiant spaudai leidinius „Biuletyn Obserwatorium Astronomicznego w Wilnie“ ir „Prace stacji ochrony roślin w Wilnie“. Be to, su bendra antrašte „Prace Wydziału II Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie“ mokslinius darbus leido Vilniaus Stepono Batoro universiteto katedros: Zoologijos (47 tomai), Anatomijos (7 tomai), Lyginamosios anatomijos (8 tomai), Biologijos (12 tomų), Bendrosios biologijos (9 tomai), Bendrosios botanikos (12 tomų). Trečiasis skyrius leido dvi serijas: „Rozprawy Wydziału III Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie“ bei „Źródła i Materiały Historyczne Wydziału III Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie“. Pirmosios serijos 1925–1938 m. išleista dešimt tomų, antrosios serijos 1928–1939 m. pasirodė penki tomai. Trečiasis skyrius dar leido mokslinį žurnalą „Ateneum Wileńskie“, kuris pakeitė iki 1921 m. leistą metraštį „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie“. Naujasis žurnalas, panašiai kaip ir ankstesnysis, buvo skirtas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos tyrinėjimams. Žurnalas buvo leidžiamas 1923–1939 m. Iš viso pasirodė trylika tomų ir vienas XIV tomo sąsiuvinis. Tolesnę leidybą nutraukė Antrasis pasaulinis karas. Prie sėkmingos leidybos plėtotės daug prisidėjo draugijai teikiama Lenkijos vyriausybės parama, kuri siekė vidutiniškai 23–25 tūkst. zlotų kiekvienais metais.

Be to, 1928 m. Lenkijos vyriausybė skyrė 75 tūkst. zlotų atnaujinti draugijos pastatą, kuriame buvo ir biblioteka [8, 371–383; 11, 127–128; 52; 53; 72, 70–71].

Vilniaus mokslo draugijos leidiniai ne tik patys papildė bibliotekos fondus, bet ir užtikrino naujos mokslo literatūros gavimą. Jie buvo siunčiami kitoms mokslo draugijoms, universitetams, mokslo akademijoms, muziejams, archyvams ir panašioms įstaigoms Lenkijoje ir užsienyje, o iš jų mainais gaunami tų draugijų ir įstaigų leidiniai. Mainais draugijos biblioteka gaudavo žurnalus „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemysłu“, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu“, „Akademia Umiejętności. Sprawozdania z posiedzeń“, „Roczniki Chemii“, „Archiwum Higieny“, „Polski Przegląd Kartograficzny“, „Archiwum Historii, Filozofii i Medycyny“, „Roczniki Historyczne“, „Pamiętnik Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego“, „Biuletyn Wydawniczy Księgarni św. Wojciecha“, „Bulletin Bibliographique de l'Academie des sciences de l'Institut de France“, „Bulletin of the New York Public Library“, „Prager Presse“, „Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte“, „Mathematischer und naturwissenschaftlicher Anzeiger Budapest“, „Memoir of Cornell University Ithaca“, „Mitteilungen an der livländische Geschichte Riga“, „Mitteilungen aus dem zoologischen Muzeums der Universität Berlin“, „Mitteilungen des Vereins für die Geschichte von Ost und Westpreussen“, „Известия Академии наук СССР“, „Вести Академии наук УССР“ ir kitus mokslinius leidinius. Be to, draugija gaudavo iš re-

dakcijų laikraščius bei žurnalus „Dziennik Wileński“, „Słowo“, „Tygodnik Rolniczy“, „Nowa Polska“, „Przegląd Tygodniowy“, „Przegląd Pedagogiczny“, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości“, „Wiadomości Statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego“, „Kwartalnik Statystyczny“, „Archeion“, „Biuletyn Antykwarowski“. Pati draugija, taupydama pinigų, prenumeruodavo tikrai žurnalus „Ziemia“, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej“, „Zapiski Numizmatyczne“ [26; 50, 10–13; 51, 12–17; 52, 12–17; 53, 14–24; 54, 65–75; 55, 18–25; 56, 15–21; 57, 14–21; 58, 15–23; 59, 13–23; 60, 15–26; 61, 13–23].

Bibliotekos knygų fondus ir toliau gausino dovanojimais. Tarpukaryje daugiausia knygų padovanojo kunigas Franciszekas Tyczkowskis – 1965 knygas, Walerianas Charkiewiczzius – 762 knygas, Ludwika Życka – 554 knygas, Wincentas Lutosławskis – 553 knygas, Zygmuntas Karpowiczzius – 479 knygas, Stanisławas Maciejewiczzius – 388 knygas. Dažnai draugijos bibliotekai atitekdavo mirusių draugijos narių ir rėmėjų knygų rinkiniai, pavyzdžiui, Wilijos (Wilhelminos) Zyndram-Kościałkowskos (299 knygos), Władysławos Życkos (570 knygos), Józefo Kallenbacho (442 knygos), Stanisławo Kostrowickio (949 knygos), Jano Andrzejewskio (257 knygos), Aleksandro Safarewiczzius (332 knygos), M. Brensztejno (3637 knygos). Pati Vilniaus mokslo bičiulių draugija išskirdavo pinigų tik būtiniausiems žodynams, žinynams, bibliografiniams leidiniams pirkti. Už draugijos lėšas buvo nupirkti: *Inwentarz rękopisów Biblioteki Zakładu*

Ossolińskich, Polski Słownik Biograficzny, Katalog wyrobów Mennicy Państwowej, Karolio Estreicherio *Bibliografia polska*, Władysława Dziewanowskiego *Zarys dziejów uzbrojenia*, Adamo Baro *Słownik pseudonimów i kryptonimów pisarzy polskich* ir panašūs leidiniai [27; 29; 30; 33; 35; 50, 10; 51, 12; 52, 12; 43, 65; 55, 18; 56, 15; 57, 14; 58, 15; 59, 13; 60, 14; 61, 13].

Antrojo pasaulinio karo išvakarėse Vilniaus mokslo bičiulių draugijos bibliotekoje buvo apie 120 tūkst. knygų, neskaitant 20 tūkst. dublikatų [56, 65]. Tarp jų buvo lotyniškų ir lenkiškų knygų, išleistų XV–XVI a., Miechovitos (Maciej Miechowita, Maciej z Miechowa, Matthias de Miechow, Maciej Karpiga, 1457–1523), Bielskio (Marcin Bielski, Marcin Wolski, apie 1495–1575), Gvagnino (Alessandro Guagnini, Aleksander Gwagnin, 1534–1614), Strykovskio (Maciej Strykowski, Matys Strycovius, slapyvardis. Osostevitius, 1547–1593) kronikos, 1588 metų Lietuvos Statutas ir panašūs leidiniai [2, 12].

Vilniaus mokslo bičiulių draugijos bibliotekos Rankraščių skyrius prieš Antrąjį pasaulinį karą turėjo 1033 bylas su rankraštine medžiaga ir 2405 pavienius rankraščius [72, 65–68]. Tarp kitų 1926–1938 m. draugijai padovanotų dokumentų buvo keturi 1567–1639 metų pergamentiniai aktai, Simono Konarskio iš kalėjimo rašyti laišakai, Vilniaus medicinos draugijos pirmininko Adamo Ferdinando Adamowicziaus rankraščiai ir asmeninio pobūdžio dokumentai (Stefano Narębskio dovana), Lenkų mokytojų draugijos Vilniuje dokumentai, XVIII

a. laiškų kolekcija (Stanisławo Łopacińskio dovana), Tado Kosciuškos (1794 m.) ir Lapkričio (1830–1831) sukilimo vadovybės atsišaukimai ir potvarkiai, sukilimų dalyvių laišakai, užrašai, dienoraščių fragmentai, medžiaga apie švietimo padėtį XX a. pradžioje, pirklių gildijos aktai (Marijos Łowmiańskos dovana) ir daug kitų [50, 14; 51, 17; 52, 16–17; 53, 22–24; 54, 71–75; 55, 25; 56, 22–23; 57, 21–22; 57, 22–23; 60, 25–26].

Bibliotekos rankraščių skyriuje taip pat buvo saugomi draugijos narių Emmos Jeleńskos-Dmochowskos (1864–1919), Wilijos (Wilhelminos) Zyndram-Kościałkowskos (1844–1926), Władysława Zahorskio (1858–1927), Alfonso Parczewskio (1849–1933), Michała Brensztejno (1874–1938) rankraščiai ir surinkti istoriniai dokumentai [56, 22; 58, 22–23; 59, 22–23; 61, 21–23]. Lietuvos istorijos ir kultūros tyrinėtojams ypač svarbi draugijos pirmininko W. Zahorskio bei draugijos bibliotekininko ir muziejaus fondų saugotojo M. Brensztejno sukaupta dokumentinė medžiaga. Išlikusi tos medžiagos dalis dabar saugoma Lietuvos valstybės istorijos archyve. Zahorskio asmeniniame fonde, be jo paties rankraščių, yra dokumentų apie Vilniaus medicinos chirurgijos akademiją, medžiagos apie Simoną Konarskį, revoliucionierių Dalevskių šeimą, Sausio (1863–1864) sukilimą, 1905–1907 m. revoliuciją, XIX a. pabalgos–XX a. pradžios visuomenės ir kultūros veikėjus [45].

M. Brensztejno sukauptus archyvinius dokumentus (142 bylos su rankraštine medžiaga ir 425 pavieniai dokumentai) po jo

mirties 1938 m. draugijai perdavė žmona Jadvyga [61, 22–23]. Dabar tie dokumentai saugomi Lietuvos valstybės istorijos archyve Brensztejno asmeniniame fonde. Be kitų svarbių dokumentų, tame fonde yra Lenkijos ir Lietuvos Respublikos seimų nutarimų bei instrukcijų (1655–1792), dokumentų apie Tado Kosciuškos (1794), Lapkričio (1830–1831) ir Sausio (1863–1864) sukilimus, 1812 metų karą, bajorų sodybų architektūrą ir buitį XVI–XVIII a., švietimą ir kultūrą XVIII a. pabaigoje–XX a. pradžioje, taip pat medžiagos apie lietuvių nacionalinį judėjimą XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje, Motiejaus Valančiaus 1854–1862 m. pamokslų tekstų, 1904–1918 m. lietuviškų laikraščių prospektų ir pirmųjų numerių, iškarpų iš laikraščių lietuvių kultūros klausimais ir panašios istorinės medžiagos [44].

Tarpukaryje Vilniaus mokslo bičiulių draugijos bibliotekininko pareigas iki 1928 m. ėjo L. Czarkowskis, 1929–1933 m. – S. Kościalkowskis ir M. Brensztejnus, 1933–1939 m. – Stanisławas Zajączkowskis. Jie rūpinosi bibliotekos fondų gausinimu, tvarkė ir katalogavo knygas ir periodinius leidinius, žiūrėjo, kad jie būtų tinkamai saugomi ir naudojami. Bibliotekos knygas padėjo tvarkyti ir kiti draugijos nariai bei Stepono Batoro universiteto studentai. Be to, pasaulinės krizės metais prie jų darbavosi netekę darbo inteligentai [34]. Iki 1939 m. sausio 1 d. į katalogą buvo įrašyta 42 400 knygų, iš jų lenkų kalba – 22 356, rusų – 7753, prancūzų – 4760, vokiečių – 4158, lotynų – 1479, anglų – 564, čekų – 443, lietuvių – 296, baltarusių – 137 knygos, likusios – kitomis Europos kalbo-

mis. Baigta kataloguoti turimus periodinius leidinius ir reikėjo įrašyti į katalogą tik naujai gaunamus [22; 23; 33; 61]. Sukataloguotos knygos draugijos nariams buvo išduodamos į namus, o kiti asmenys galėjo jomis naudotis skaitykloje, gavę draugijos valdybos leidimą. 1923 m. draugijos biblioteka turėjo 154 skaitytojus, 1926 m. – 197, 1930 m. – 213, 1932 m. – 345, 1934 m. – 279, 1938 m. – 203. Iš tikrųjų skaitytojų buvo gerokai daugiau, nes daug knygų ir žurnalų skolinosi Vilniaus universiteto biblioteka, kur jomis naudojosi studentai ir dėstytojai [2, 18–19; 20; 72, 66–67].

Gausėjant Vilniaus mokslo bičiulių draugijos muziejaus ir bibliotekos fondams vis sunkiau darėsi juos sutalpinti turimose patalpose ir pradėta galvoti, kaip jas praplėsti. Buvo ketinama nupirkti šalia draugijos buveinės esantį žemės sklypą ir pastatyti priestatą, tačiau tų planų nespėta įgyvendinti iki Antrojo pasaulinio karo [61, 23].

VILNIAUS MOKSLO BIČIULIŲ DRAUGIJOS BIBLIOTEKOS LIKIMAS ANTROJO PASAULINIO KARO METAIS

Normalią Vilniaus mokslo bičiulių draugijos ir jos bibliotekos veiklą sutrikdė Antrasis pasaulinis karas, prasidėjęs 1939 metų rugsėjo 1 dieną Vokietijai užpuolus Lenkiją. Pirmosiomis karo savaitėmis draugijos valdybos nariai ir etatiniai darbuotojai stengėsi apsaugoti muziejaus ir bibliotekos fondus nuo priešo antskrydžių. Vertingiausi rankraščiai, seni spaudiniai, muziejiniai daiktai buvo išimami iš spintų ir lentynų, pakuojami į dėžes ir slepiami pastato rūsiuose. Apsipratus su

karo kasdienybė nutarta tęsti įprastą veiklą. Draugijos bibliotekoje padaugėjo darbo, nes teko aptarnauti daugiau lankytojų. Draugijos nariai ir kiti vilniečiai ateidavo skaityti naujausios spaudos ir sužinoti apie padėtį fronte, o ji darėsi vis tragiškesnė. 1939 m. rugsėjo 17 d. Sovietų Sąjunga klastingai užpuolė didvyriškai besiginančią nuo fašistinių užpuolikų Lenkiją, o po poros dienų Raudonoji armija užėmė Vilnių. Pirmoji sovietų okupacija truko nuo 1939 m. rugsėjo 18 d. iki spalio 27 d. ir per tą trumpą laiką buvo iššluotos maisto, buities prekių bei vaistų atsargos, išmontuoti ir išvežti gamyklų įrenginiai, nukentėjo bibliotekos ir archyvai [1; 65].

Vilniaus mokslo bičiulių draugijai per pirmąją sovietų okupaciją pavyko išsaugoti savo pastatą ir sukauptas jame kultūrinės vertybes, tačiau ateitis buvo labai neaiški. Kai Sovietų Sąjunga 1939 m. spalį perdavė Vilnių ir Vilniaus kraštą Lietuvos Respublikai, lietuvių vyriausybė paskelbė visas lenkiškas įstaigas, organizacijas, draugijas, visų tipų mokyklas juridiškai neegzistuojančiomis (nuo 1939 m. spalio 27 d.) [70, 54]. Nors draugijos vadovybė dėjo pastangų gauti lietuvių valdžios leidimą veikti legaliai, tokio leidimo negavo, o atėjus į valdžią Lietuvoje prosovietinei „liaudies vyriausybei“, 1940 m. rugpjūčio 5 d. draugijos visas turtas, kartu ir bibliotekos fondai, buvo nacionalizuotas ir Lietuvos Respublikos švietimo ministerijos nutarimu laikinai perduotas Kauno valstybiniam kultūros muziejui [36, 15–16; 37, 209–210, 251–255].

Nacionalizavus Vilniaus mokslo bičiulių draugijos turtą jos nariai dar neprarado

vilties jį susigražinti ir atgaivinti draugijos veiklą. Draugijos sukauptos kultūrinės vertybės kol kas liko vietoje draugijos pastate ir jas saugojo tam atsidavęs paskutinis draugijos pirmininkas Stanisławas Kościółkowski. Jam kiek galėdami padėjo likę Vilniuje valdybos ir eiliniai draugijos nariai Jerzy Hoppenas, Maria Baranowska, Julia Rodziewicz, Rajmundas Gostkowskis ir kiti. Patys jie dažniausiai kentė nepriteklių ir nebuvo tikri dėl savo ateities, bet rūpinosi draugijai patikėtomis vertybėmis: tvarkė ir katalogavo turimas ir naujai gaunamas knygas, periodinius leidinius, rankraščius, muziejinius daiktus. 1940 m. draugijai buvo padovanota 17 muziejinių daiktų, 1439 knygos, kai kurie archyviniai dokumentai, daug periodinių leidinių, tarp jų ištisi laikraščių „Gazeta Codzienna“, „Gazeta Ludowa“, „Kurier Wileński“, „Prawda Wileńska“ komplektai. Daug vertingų knygų ir mokslo žurnalų draugijos bibliotekai atidavė Vilniaus Stepono Batoro universiteto profesoriai Janusz Iwaszkiewiczius, Marianas Morelowskis, Henrykas Łowmiański, Rajmundas Gostkowskis, pedagogas ir bibliotekininkas Tadeusz Turkowskis, politikas, buvęs 1918–1927 m. Vilniaus miesto burmistras Witoldas Bańkowski, kultūros istorikas, archyvaras Jerzy Orda ir kiti [36].

Vilties atgaivinti Vilniaus mokslo bičiulių draugiją neprarasta net tada, kai jos pastatas, biblioteka ir muziejaus rinkiniai 1940 m. rudenį buvo perduoti perkeltam iš Kauno į Vilnių Lituanistikos institutui, o 1941 m. pradžioje – naujai įkurtai Lietuvos SSR mokslų akademijai. Svarstyta

netgi galimybė buvusios Vilniaus mokslo bičiulių draugijos pagrindu įkurti Lenkų kultūros institutą prie Lietuvos SSR mokslų akademijos, tačiau toks institutas niekada nebuvo įkurtas [37, 200–203]. Lietuvoje sparčiais tempais vykdoma visų svarbiausių gyvenimo sričių sovietizacija apėmė ir mokslo sistemą. Lietuvos mokslininkai turėjo susitaikyti su nauju režimu arba buvo represuoti [7, 89–102; 12, 184–193]. Tarybų valdžios atstovai ypač įtariai žiūrėjo į lenkų inteligentiją, turinčią galias demokratines tradicijas ir kovos už savo teises ir minties laisvę patirtį. Tarp suimtųjų ir išvežtųjų į tolimas šiaurinės Rusijos ir Sibiro sritis buvo daug lenkų inteligentijos atstovų, tarp jų paskutinis Vilniaus mokslo bičiulių draugijos pirmininkas Stanisławas Kościółkowski. Suėmus ir išvežus į Rusijos gilumą S. Kościółkowskį, su dideliu atsidavimu draugijos kauptos kultūrinės vertybės atiteko naujiems šeimininkams, kurie nemokėjo ar nenorėjo jų saugoti. Buvo apvogta biblioteka ir muziejus. Kai kurių rinkinių, pavyzdžiui, grafikos ir numizmatikos, iš vis neliko [15; 71; 68]. Vertingiausių paveikslus pasiėmė Vilniaus dailės muziejus, tačiau dalis knygų, pačios Vilniaus mokslo draugijos leidinių ir muziejinių daiktų vis dar liko vietoje [13, 183–184; 14, 190–191].

Hitlerinei Vokietijai pradėjus karą su Sovietų Sąjunga, 1941 m. birželį buvęs Vilniaus mokslo bičiulių draugijos pastatas nukentėjo nuo vokiečių bombų, bet atlikus nedidelį remontą juo ir toliau naudojosi Lietuvos mokslų akademija. 1943 m. gegužę vokiečiai nutarė šiame pastate įrengti siuvyklą ir liepė

iškraustyti likusias Vilniaus mokslo bičiulių draugijos knygas ir muziejinius daiktus. Juos pasidalijo įvairios lietuvių kultūros įstaigos: Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, Valstybinis archyvas, Dailės muziejus ir kitos. Perkraustant knygas, archyvinius dokumentus ir muziejinius rinkinius į atsitiktines, dažniausiai tam nepritaikytas patalpas, daug jų buvo išgrobstyta, sugadinta arba išvis dingę, bet kiek – neįmanoma nustatyti [15; 68]. Išlikusios buvusios Vilniaus mokslo bičiulių bibliotekos knygos dabar yra saugomos Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje, archyvinė medžiaga – daugiausia Lietuvos valstybės istorijos archyve.

IŠVADOS

Vilniaus mokslo bičiulių draugija per trisdešimt du savo gyvavimo metus sukaupė vertingą mokslinės literatūros ir rankraščių biblioteką. Antrojo pasaulinio karo išvakarėse joje buvo apie 120 tūkstančių knygų, 1033 bylos su rankraštine medžiaga ir 2405 pavieniai rankraščiai. Periodiniai leidiniai dažniausiai buvo gaunami mainais į draugijos leidinius, knygų ir rankraščių dovanotojo įstaigos, kitos organizacijos, draugijos nariai ir rėmėjai. Dažnai buvo dovanojamos ištisos knygų ir rankraščių kolekcijos. Knygomis, periodiniais leidiniais ir rankraštine medžiaga galėjo naudotis draugijos nariai, mokslininkai, studentai ir visi besidomintys mokslu asmenys, gavę draugijos valdybos leidimą. Vilniaus mokslo draugijos biblioteka tarnavo mokslui ir švietimui ir buvo svarbus kultūros židinys. Be to, draugijos biblioteka daug prisidėjo prie vertingų rankraščių ir

senųjų spaudinių išsaugojimo. Dalis jos sukauptų fondų buvo išgrobstyta ir sunaikinta tragiškais Antrojo pasaulinio karo metais, bet išlikusios knygos dabar saugomos Lietuvos

mokslų akademijos bibliotekoje, o archyviniai dokumentai – daugiausia Lietuvos valstybės istorijos archyve, kur jais gali naudotis Lietuvos ir užsienio mokslininkai.

NUORODOS

1. BOĆKOWSKI, Daniel. „Za pierwszego sowieta“ – okupacja radziecka Wilna jesienią 1939 roku. In *Wilno i świat. Dzieje środowiska intelektualnego*. T. 1. Red. Elżbieta Feliksiak i Marian Lesia. Białystok, 2002, p. 229–340.

2. BRENSZTEJN, Michał. *Biblioteka Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie 1907–1931*. Wilno, 1932 (Odbitka z „Ateneum Wileńskie”, t. 8).

3. BRENSZTEJN, Michał. *Informator o towarzystwach naukowych, oświatowych, artystycznych-popularnych, filantropijnych, wzajemnej pomocy, sportowych i klubach na Litwie i Rusi Białej*. Wilno, 1914.

4. BRENSZTEJN, Michał. *Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie*. Wilno, 1937 (Odbitka z *Wilno i Ziemia Wileńska*, t. 2).

5. CHWALEWIK, Edward. *Zbiory polskie: archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie*. T. 1: A–M. Warszawa; Kraków, 1926.

6. *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*. T. 6: *Książka i prasa na Ziemi Wileńskiej. Drukarnie, wydawnictwa, księgarnie, biblioteki, czasopisma XVI w.–1945 r.* Opracował Mieczysław Jackiewicz. Bydgoszcz, 2008.

7. GARLIAUSKAS, Algimantas. *Inteligentija 1940–1941 metais*. Vilnius, 1991.

8. ILGIEWICZ, Henryka. *Societates Academicae Vilnenses: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*. Warszawa, 2008.

9. ILGIEWICZ, Henryka. *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku*. Toruń, 2005.

10. JURGINIS, Juozas. *Lietuvių mokslo draugija. Iš Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos*. Vilnius, 1975.

11. JURKOWSKI, Roman. *Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie 1907–1939: przyczynek do życia kulturalnego Wilna. Zapisy Historyczne*, 1986, t. 51, z. 4, p. 113–135.

12. JUZEFOVIČIUS, Romas. *Lietuvos humanitarų mokslo organizacijos (1918–1940)*. Vilnius, 2001, p. 184–193.

13. KERŠYTĖ, Nastazija. 1999. *Muziejai Vilniuje 1939–1941. Iš Vilniaus kultūrinis gyvenimas 1939–1945*. Vilnius, 1999, p. 176–190.

14. KERŠYTĖ, Nastazija. 2003. *Lietuvos muziejai iki 1940 metų: Lietuvos muziejų raida XVI–XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje*. Vilnius, 2003.

15. KOŚCIAŁKOWSKI, Stanisław. *Pamiętna, choć przemilczana rocznica: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie w pięćdziesięciolecie jego powstania (1907–1957). Teki Historyczne*, 1956/1957, t. 8, p. 105–107.

16. *Lietuvių Tauta*, 1910, t. 1, p. 304–308, 433–445, 563–579.

17. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, Rankraščių skyrius, f. 75-168 (Katalog główny księżnicy Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, 1907–1908).

18. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, Rankraščių skyrius, f. 75-169 (Ka-

talog główny księżnicy Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, 1909).

19. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, Rankraščių skyrius, f. 75-170 (Katalog nr 6 księgozbioru księżnicy Towarzystwa, 1915).

20. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, Rankraščių skyrius, f. 75-154 (Księga czytelników w gmachu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, 1932–1933).

21. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, Rankraščių skyrius, f. 75-167 (Katalog główny księżnicy Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, 1918–1924).

22. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, Rankraščių skyrius, f. 75-169 (Katalog główny nr 11 księżnicy Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, 1929–1931).

23. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, Rankraščių skyrius, f. 75-170 (Katalog główny nr 9 księżnicy Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, 1925–1927).

24. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, Rankraščių skyrius, f. 151-1822 (Vilniaus mokslo bičiulių draugijos atsišaukimas į visuomenę, 1907).

25. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 1135, ap. 22, b. 1 (Vilniaus mokslo bičiulių draugijos narių adresai, organizacinio susirinkimo protokolas, susirašinėjimas ir kiti dokumentai dėl draugijos įkūrimo).

26. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 1135, ap. 22, b. 113 (Draugijos susirašinėjimas su kitomis draugijomis ir įstaigomis leidinių apskaitos klausimais, 1919–1931 m.).

27. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 1135, ap. 22, b. 150–151 (Draugijos bibliotekos gaunamų knygų apskaitos knygos, 1925–1930 m.).

28. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 1135, ap. 22, b. 17 (Draugijos bibliotekai dovanotų

knygų sąrašas, 1907–1909 m.).

29. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 1135, ap. 22, b. 18 (Draugijos bibliotekai dovanotų knygų sąrašas, 1907–1921 m.).

30. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 1135, ap. 22, b. 197 (Draugijos bibliotekos gaunamų knygų apskaitos knyga, 1930–1934 m.).

31. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 1135, ap. 22, b. 20 (Draugijos bibliotekos Rankraščių skyriui dovanotų rankraščių sąrašas, 1907–1912 m.).

32. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 1135, ap. 22, b. 21 (Vilniaus mokslo bičiulių draugijai rašyti laišakai rankraščių ir knygų dovanavimo klausimais, 1907–1913 m.).

33. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 1135, ap. 22, b. 228 (Draugijos bibliotekos gaunamų knygų apskaitos knyga, 1934–1935 m.).

34. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 1135, ap. 22, b. 228 (Vilniaus mokslo bičiulių draugijos valdybos susirašinėjimas su darbo birža dėl bedarbių inteligentų įdarbinimo draugijos bibliotekoje).

35. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 1135, ap. 22, b. 251 (Draugijos bibliotekai dovanotų knygų sąrašas, 1937–1940 m.).

36. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 1135, ap. 22, b. 267 (Buvusios Vilniaus mokslo bičiulių draugijos 1940 metų ataskaita).

37. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 1135, ap. 22, b. 269 (Buvusios Vilniaus mokslo bičiulių draugijos narių susirašinėjimas su valstybės įstaigomis, 1940–1941 m.).

38. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 1135, ap. 22, b. 38 (Vilniaus mokslo bičiulių draugijos komisijos sudarytas reikalingiausių knygų sąrašas, 1908 m.).

39. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 1135, ap. 22, b. 47 (Dokumentai apie Vilniaus mokslo bičiulių ir Mokslo ir meno muziejaus draugijų susijungimą).

40. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 1135, ap. 22, b. 71 (Draugijos bibliotekos gaunamų periodinių leidinių sąrašas, 1911–1914 m.).

41. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 1135, ap. 22, b. 8 (Vilniaus mokslo bičiulių draugijos protokoliai. 1907–1938 m.).

42. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 1135, ap. 22, b. 81 (Vilniaus mokslo bičiulių draugijos valdybos posėdžių protokoliai, 1913–1921 m.).

43. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 1135, ap. 22, b. 96 (Vilniaus mokslo bičiulių draugijos valdybos susirašinėjimas su rusų ir vokiečių jstaugomis, 1915–1918 m.).

44. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 1135, ap. 6 (Kultūros istoriko, bibliotekininko Michała Brensztajno (1874–1938) asmeninis fondas).

45. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 1135, ap. 8 (Istoriko Władysława Zahorskiego (1858–1927) asmeninis fondas).

46. Odezwa Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. *Dziennik Wileński*, 1907, nr 72, 29 III.

47. *Polski słownik judaistyczny: Dzieje, kultura, religia, ludzie*. T. 1. Opracowali Zofia Borzymińska i Rafał Żebrowski. Warszawa, 2003.

48. Sprawozdanie z działalności i stanu Towarzystwa [Przyjaciół Nauk w Wilnie] za rok 1907. *Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, 1908, t. 1, p. 170–187.

49. Sprawozdanie z działalności i stanu Towarzystwa [Przyjaciół Nauk w Wilnie] za rok 1908. *Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*. Wilno, 1909, t. 2, p. 112–145.

50. *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1926*. Wilno, 1927.

51. *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1927*. Wilno, 1928.

52. *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1928*. Wilno, 1929.

53. *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1929–1930*. Wilno, 1931.

54. *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1931*. Wilno, 1932.

55. *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1932*. Wilno, 1933.

56. *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1933*. Wilno, 1934.

57. *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1934*. Wilno, 1935.

58. *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1935*. Wilno, 1936.

59. *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1936*. Wilno, 1937.

60. *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1937*. Wilno, 1938.

61. *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1938*. Wilno, 1939.

62. *Sprawozdanie ze stanu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1914*. Wilno, 1915.

63. *Sprawozdanie ze stanu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1909*. Wilno, 1910.

64. *Statut Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*. Wilno, 1922.

65. TOMASZEWSKI, Longin. *Kronika wileńska 1939–1941*. Warszawa, 1989.

66. *Ustawa Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*. Wilno, 1907.

67. Walerian Dobużyński (1842–1921), generał-porucznik armii rosyjskiej, bibliotekarz

Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. In *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*. T. 1: *Wileński Słownik Biograficzny*. Red. Henryk Dubowik, Leszek Jan Malinowski. Bydgoszcz, 2002, p. 67.

68. WARDZYŃSKA, Maria. Grabież mienia kulturalnego Wilna i okręgu wileńskiego w latach II wojny światowej. In *Wilno i Kresy północno wschodnie*. T. 1: *Historia i ludzkie losy*. Białystok, 1996, p. 191–203.

69. ZASZTOWT, Leszek. Wileńscy „miłośnicy starożytności” w latach 1899–1914. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 1990, t. 35, nr. 2–3, p. 259–283.

70. ŽEPKAITĖ, Regina. *Vilniaus istorijos atkarpa 1939 m. spalio 27 d. – 1940 m. birželio 15 d.* Vilnius, 1990.

71. ŻYTKOWICZ, L. Kościakowski Sta-

niśław (1881–1960). In *Polski Słownik Biograficzny*. T.14/3, z. 62. Warszawa; Kraków, 1969, p. 394.

72. ŻYTKOWICZ, Leonid. Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie 1907–1940. In *Z dziejów nauki polskiej. Księga pamiątkowa TNT 1875–1975*. Warszawa, 1975, p. 49–75.

73. *Отчет Виленского Общества Любителей Наук за 1911 год*. Вильна, 1912.

74. *Отчет Виленского Общества Любителей Наук за 1912 год*. Вильна, 1913.

75. *Отчет о деятельности и состоянии Общества Любителей Наук в г. Вильна за 1910 год*. Вильна, 1911.

76. *Отчет о деятельности и состоянии Общества Любителей Наук в г. Вильна за 1913 год*. Вильна, 1914.

LIBRARY OF THE VILNIUS FRIENDS OF SCIENCE SOCIETY (1907–1939): ACQUISITION AND DEVELOPMENT OF THE FUNDS

HENRYKA ILGIEWICZ

Abstract

The Vilnius Friends of Science Society (Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie) was acting in 1907–1939. It was established by well educated Polish people and landowners. This society, as it was pointed in its statute, had the aim to propagate scientific knowledge and skills, Polish literature as well as to study the nature of the land, ethnography, history, economics and statistics. In the first year after its foundation, the Society had 160 members, in 1914 their number was 514, while in 1939–378. Chairmen of the Society were Jan Kurczewski (1907–1916), Władysław Zahorski (1916–1927), Alfons Parczewski (1927–1933), Marian Zdziechowski (1933–1938) and Stanisław Kościakowski (1938–1939).

From the beginning of its activities the Vilnius Friends of Science Society paid attention to accumulating a scientific library. In the beginning it contained a little but valuable book collection (242 books) presented in March 1907 by Friends of Antiquity and Ethnography Society. Thanks to the common efforts of the Society and Polish public, the funds of the library grew rapidly, and before World War I they contained more than 45 thousands of books. Amongst them there were valuable collections of Vilnius University librarian Adam Benedict Jocher (1752 books), musicologist and ethnographer Jan Karłowicz (6424 books), landowner Włodzimierz Drucki-Lubecki (4965 books), engineer Wincent Januszewski (1647 books),

Jan Szwański (3468 books), Zofia and Michal Brzeski (3000 books).

During World War I, the library of the Vilnius Friends of Science Society lost some of its funds (280 books, 11 maps and 30 antique prints), but in the interwar period they grew significantly. Books, periodical editions and manuscripts were bought up; they were often exchanged for the editions of Society and gained from private persons and various organizations. Often the Society inherited book collections of its decedent members and supporters. So, during 1926–1938 this library was supplemented by collections of Wilhelmina Zyndram-Kościałkowska (299 books), Władysława Życka (570 books), Józef Kallenbach (442 books), Stanisław Kostrowicki (949 books), Jan Andrzejewski (257 books), Aleksander Safarewicz (332 books), Wincenty Januszewski (422 books), Michał Brensztejn (3637 books and a lot of manuscripts 142 files and 425 single documents) and others. The collection of Michał Brensztejn was presented by

his widow Jadwiga in 1938. On the threshold of World War II, in the library of the Vilnius Science Lovers' Society there were about 120 thousands of books, 1033 files of manuscripts and 2405 single manuscripts.

Originally, the library of the Vilnius Friends of Science Society was located in the house donated by Józef Przędziecki in Naujoji alėja (further Tyzenhauz Street) and from 1914 in its new location in Tilto (now Goštauto) Street. As the librarians, employed were Ludwik Czarkowski (1907–1911, 1918–1928), Walerian Dobużyński (1911–1915, 1919–1921), Stanisław Kościałkowski (1916–1918, 1929–1933), Michał Brensztejn (1929–1933) and Stanisław Zajączkowski (1933–1939). The Friends of Science Society in Vilnius and its library were liquidated during World War II. At present, the remaining books are preserved in the Wroblewski library of the Lithuanian Academy of Sciences, while its archive materials are located in the Lithuanian State Historical Archives.

Įteikta 2010 m. lapkričio mėn.